WIKIPÉDIA

Cseh nyelv

A Wikipédiából, a szabad enciklopédiából

A **cseh nyelv** (csehül **český jazyk** vagy **čeština**) az indoeurópai nyelvcsalád, azon belül a nyugati szláv nyelvek tagja. Legközelebbi rokona a szlovák nyelv; a két nyelv irodalmi nyelvei között kölcsönös érthetőség áll fenn, mintha egyazon nyelv két nyelvjárása lenne, ezzel szemben a szlovák nyelvjárások eltérőek a csehtől. Ugyanebbe a csoportba tartozik a lengyel és a szorb nyelv is. Két fő nyelvjárása a csehországi és a morvaországi. A legrégebbi nyelvemlékek a 13. századból valók.

A nyelvet mintegy 12 milliónyian beszélik, Csehországon kívül Szlovákiában, Németországban, Ausztriában, valamint az Egyesült Államokban és Kanadában elszórva használják.

2004. május 1. óta az Európai Unió egyik hivatalos nyelve.

Nagyon sokan nyelvjárásának sorolják be a morva nyelvet, amelynek helyzete részben politikai vita tárgya. Hogy valóban beszélhetünk-e morva nyelvről, amellett számos érvet lehet felhozni, ugyanakkor számos ellenérvet is, ez utóbbiak alapján azonban akár a szlovák nyelvet is cseh nyelvjárásnak lehetne minősíteni. Az viszont tény, hogy két évszázaddal korábban még megkülönböztették egymástól a két nyelvet és nem tekintették egyiket sem a másik dialektusának.

Cseh	
Čeština, český jazyk	
Beszélik	Csehország, valamint a környező országok
Terület	Közép-Európa
Beszélők száma	12 millió fő
Nyelvcsalád	Indoeurópai nyelvcsalád Balti szláv nyelvek Szláv nyelvek nyugati csoport csehszlovák nyelvek **Cseh nyelv**
Írásrendszer	Latin írás
Hivatalos állapot	
Hivatalos	Csehország, Európai Unió
Nyelvkódok	
ISO 639-1	`cs`
ISO 639-2	`ces (T)` `cze (B)`
ISO 639-3	`ces (http://www.sil.org/iso639-3/documentation.asp?id=ces)`

A Wikimédia Commons tartalmaz *Čeština, český jazyk* témájú médiaállományokat.

Tartalomjegyzék

A cseh ábécé

A cseh nyelvet a latin írás betűivel írják. Az ábécé:

a	á	b	c	č	d	ď	e	é	ě	f	g	h	ch
i	í	j	k	l	m	n	ň	o	ó	p	q	r	ř
s	š	t	ť	u	ú	ů	v	w	x	y	ý	z	ž

Kiolvasott alakjuk: **krátké a, dlouhé á, bé, cé, čé, dé, ďé, krátké e, dlouhé é, je, ef, gé, há, chá, krátké i, dlouhé í, jé, ká, el, em, en, eň, o, ó, pé, kvé, er, eř, es, eš, té, ťé, krátké u, dlouhé ú, ů s kroužkem, vé, dvojité vé, iks, krátké ypsilon, dlouhé ypsilon, zet, žet**. (A betűk kiejtését l. alább!)

Érdemes észrevenni, hogy a *ch* betű a *h* után (nem pedig a *c* után) szerepel. Egyazon betű éles ékezetes alakja *(é, ú)* megelőzi a hacsekosat *(ě)* és a karikását *(ů).*

A kis **ď** betű nagybetűs párja a **Ď**, a kis **ť** betűé pedig a **Ť** (felül mindkét nagybetű normális hacsekkal).

Szavak ábécébe rendezésekor a magánhangzókon nem számítanak a mellékjelek (például *duben* < *důsledný* < *duševní)*, a mássalhangzókon azonban igen (például *rýže* < *řád)*.

Különbségek a szlovákhoz képest

A cseh nyelvet elég könnyen meg lehet különböztetni más szláv nyelvektől, de legközelebbi rokonától, a szlováktól már nem olyan egyszerű. Némely betűk azonban csak az egyik nyelvben, mások csak a másikban fordulnak elő:

Csak a **cseh**ben:	Csak a **szlovák**ban:
ě ř ů	**ä ĺ ľ ô ŕ**

Kiejtés

A betűk fölötti fordított háztető (ˇ) neve *hacsek* (csehül *háček)*.

Hacsekkel ellátott betűk	
č	cs
ě	je
ď	gy
ň	ny
ř	rzs (egyszerre ejtve), zöngétlenedve rs
š	s
ť	ty
ž	zs

Egyéb speciális betűk	
a	rövid á
é	hosszú e (!)
h	zöngés h, mint a magyar *noha* szóban
ch	zöngétlen, kemény h, mint a magyar *doh* szóban
l	a magyarnál keményebb l
s	sz
ů	hosszú ú (kiejtése azonos az ú-val)
y, ý	i, í

Írási és olvasási tudnivalók

- Az ***i, í*** és az ***y, ý*** között az a különbség, hogy az előbbi lágyítja az előtte álló *d, t, n* hangokat, míg az utóbbi nem. A *dy, ty, ny* kiejtése tehát [di, ti, ni], a *ti, di, ni* ejtése pedig [tyi, gyi, nyi] lesz a csehben.
  - Helyesírási szabály, hogy az ún. lágy mássalhangzók után *(ž, š, č, ř, c, j) i/í* betűt írunk, a kemény mássalhangzók után *(h, ch, k, r, g)* pedig *y/ý* szerepel.
- Idegen szavakban az *i* előtti ***d, t, n*** kemény maradhat, például *gramatika,* [-ti-].
- Az ***ě*** kiejtése [je], a *d/t/n* hangokat lágyítja *(dě, tě, ně:* [gye, tye, nye]), a *mě* betűket pedig [mnye]-ként ejtjük. (Az utóbbi csak a Prága környéki irodalmi nyelvre vonatkozik.) – Az *ě* és az *i/í* betűn kívül más betű nem lágyít (szemben például a szlovákkal, itt a sima *e* sem lágyít).
- Az ***ř*** a cseh nyelvnek szinte egyedülálló hangja: egyszerre képzett [r] és [zs] hangot jelöl (más szóval: megemelt nyelvgyökkel képzett [r]-et).
- Az ***ú*** és ***ů*** hang kiejtésre azonos (hosszú [ú]), az utóbbi azonban a ragozás során *o*-val váltakozhat, illetve más szláv nyelvekben *o* felel meg neki. Megkülönböztetésüknek tehát nem hangtani, hanem helyesírási és nyelvtörténeti okai vannak. Továbbá előbbi csak első szótagban jelölheti a hosszú *ú* betű szerepét, pl.: *únor* (február), DE *dům* (ház).
- A ***ď*** és a ***ť*** betűk jele önálló karakter, nem pedig *d/t* + aposztróf ('). Nagybetűs formájukban *(Ď, Ť)*, valamint kézírásos alakjukban a többi betűnél látható hacsekot (ˇ) használjuk: *ď, ť.*
- A **zöngés mássalhangzókat szó végén** zöngétlenül ejtjük (a némethez hasonlóan), például *obraz* [obrasz] 'kép'. A zöngétlenedés előre is hat, szón belül vagy szóhatáron át is, például *v pokoji* [fpokoji] 'a szobában'.
- A ***h*** és a ***ch*** hangnak jelentésmegkülönböztető értéke van; a csehek (amint a szlovákok is) kényesek a megfelelő kiejtésre.
- A **magánhangzók hosszának** is jelentésmegkülönböztető értéke van, ezért ügyelni kell megfelelően hosszú, nyújtott ejtésükre.
- Az ***ou*** kettős magánhangzó mindkét tagját tisztán ki kell ejteni (o-u).

Alaktan

Névszóragozás

A cseh névszóragozás meglehetősen bonyolult, sok ragozási osztály van *(3 nyelvtani nem létezik a csehben; a főneveket kb. 15-16 szabályos séma szerint ragozzuk 14 esetben: azaz 7-7 egyes- és többesszámú alak van; természetesen a főnévvel együtt ragozódnak a melléknevek, birtokos melléknevek, névmások stb. is),* és előfordulnak kivételek is.

Nemek

A főnevek három nembe tartozhatnak: hím-, nő- és semlegesnem. Nemcsak a természetes nemmel rendelkező élőlényeknek van nyelvtani nemük, hanem minden más főnévnek (tárgyaknak, fogalmaknak is). – A melléknevek és a számnevek a főnévvel nemben, számban és esetben egyeznek.

A főnevek nemét többé-kevésbé fel lehet ismerni végződésük alapján:

msh.	a	e	o	í
HÍMNEM	NŐNEM		SEMLEGESNEM	

A mássalhangzó végűek többsége hímnemű (a kemény msh. végűek szinte kivétel nélkül), az *-a* végűek nőneműek (valamint egyes lágy mássalhangzó végűek és az *-e* végűek egy része), az *-o* és *-í* végűek pedig semlegesneműek (valamint az *-e* végűek közül a többi). Néhány kivétel: *místnost* (helység), msh-ra végződő de nőnemű főnév, ellenpélda *předseda* (vezető, igazgató, elnök) ami hiába *-a* végű, hímnemű főnév.

A ragozás miatt meg kell különböztetni a hímneműek között élőt és élettelent, valamint mindhárom nemben kemény és lágy tövűeket.

Esetek

A csehben hét névszói esetet tartanak számon. Nevük és kérdőszavaik az alábbiak:

- alany- (nominatívusz): ki, mi? = **kdo, co**?
- tárgy- (akkuzatívusz): kit, mit? = **koho, co**?
- birtokos (genitívusz): kinek, minek a valamije? = **koho, čeho**?
- részeshatározó (datívusz): kinek, minek? = **komu, čemu**?
- elöljárós (lokatívusz): kiről, miről? = **o kom, o čem**?
- eszközhatározó (instrumentális): kivel, mivel? = **s kým, s čím**?
- megszólító (vokatívusz): kit, mit szólítunk meg?

Igeragozás

Három fő igeragozási típust különböztetnek meg, melyek közül az egyiknek két altípusa van aszerint, hogy töve egy szótaggal bővül (ezt néha önálló típusnak tekintik, és négy fő típusról beszélnek).

	Főnévi igenév	*Egyes szám*			*Többes szám*			*Jelentése*
		1.	*2.*	*3.*	*1.*	*2.*	*3.*	
I.a	čís**t***	čt**u**	čt**eš**	čt**e**	čt**eme**	čt**ete**	čt**ou**	*olvas*
I.b	stud**ovat**	stud**uji** (stud**uju**)	stud**uješ**	stud**uje**	stud**ujeme**	stud**ujete**	stud**ují** (stud**ujou**)	*tanul*
II.	děl**at**	děl**ám**	děl**áš**	děl**á**	děl**áme**	děl**áte**	děl**ají**	*csinál*
III.	mluv**it**	mluv**ím**	mluv**íš**	mluv**í**	mluv**íme**	mluv**íte**	mluv**í**	*beszél*

- Az I.a típus főnévi igeneve (csillaggal jelölve) alakilag különféle lehet. Egyaránt ide tartozik például: *jí**t** (jd**u**), je**t** (jed**u**), psá**t** (píš**u**), pí**t** (pij**u**), mý**t** se (myj**u** se).* (Zárójelben az egyes szám első személyű alakok szerepelnek, amelyek már szabályosak.) Ezeknél tehát a főnévi igenév mellett mindig valamelyik személyragos alakot is ismerni kell.
- Az I.b típusnál egy dobozban helyenként két alak is látható: a zárójeles a köznyelvi változatot jelöli. Ezeket elsősorban felismerés szintjén érdemes tudni. (A köznyelvi változat észrevehetően a másik altípus hatását mutatja.)
- A II. típusnál az *á* helyenként hosszú a főnévi igenévben (például *znát).*
- A legnagyobb figyelmet általában az egyes szám első és a többes szám harmadik személy igényel; a többi alak lényegében szabályos.

Megszólító eset

- Kizárólag akkor használatos amikor megszólítunk valakit. A főnevek (és nevek) deklinációját az alábbi táblázatokban foglaljuk össze, magától értetődően csakis a hím-, és nőneműekét *(ugyanis a megszólító esetet semlegesnemű/ élettelen főneveknél nem használatos)*.

Hímnem		
kemény tövűek	*-e*	student**e**, pan**e**
-k,*-h*,*-ch* végűek	*-u*	tatínk**u**, Novák**u**
-r végűek	*-ře*	Pet**ře**, bra**tře**
lágy tövűek	*-i*	muž**i**, učitel**i**, Tomáš**i**
-ec végűek	*-če*	ot**če**

- Kivételek vannak, például: *Pavel* -→ *Pav**le**!*.

Nőnem		
-a végűek	*-o*	Lenk**o**, Alen**o**

- Az *-e* végű nőnemű főnevek végződése nem változik (pl.: *Marie!*, *Lucie!*).

Birtokos névmások

Já	**můj** slovník *(masc.)*	*az én szótáram*
	moje/**má** kniha *(fem.)*	*az én könyvem*
	moje/**mé** auto *(neut.)*	*az én autóm*
Ty	**tvůj** pokoj *(masc.)*	*a te szobád*
	tvoje/**tvá** učebnice *(fem.)*	*a te tankönyved*
	tvoje/**tvé** pero *(neut.)*	*a te tollad*
On	**jeho** slovník/kamarádka/rádio *(masc./fem./neut.)*	*az ő szótára/barátnője/rádiója*
Ona	**její** obraz/lampa/okno *(masc./fem./neut.)*	*az ő képe/lámpája/ablaka*
My	**náš** učitel *(masc.)*	*a mi tanárunk*
	naše učitelka *(fem.)*	*a mi tanárnőnk*
	naše auto *(neut.)*	*a mi autónk*
Vy	**váš** student *(masc.)*	*a ti diákotok*
	vaše studentka *(fem.)*	*a ti diákotok (nő)*
	vaše město *(neut.)*	*a ti városotok*
Oni, Ony	**jejich** dům/škola/auto *(masc./fem./neut.)*	*az ő házuk/iskolájuk/autójuk*

További információk

- Cseh nyelvtan angolul (http://www.bohemica.com/czechonline/reference/referencetop.htm)
- A cseh és a szlovák szókincs eltérései (http://bruntal.net/view.php?cisloclanku=2005100801)
- Czech Language Training (http://www.czlt.cz/)

- Online cseh nyelvtanfolyam magyarul, cseh magyar mini-szótár (https://web.archive.org/web/20190122021718/https://www.videocestina.cz/)
